

Končí naše cesta za poznáním technologie středověkého zvonařství. Uzáviráme-li předchozí výklady soustředěné na dílčí poznatky a detailní pozorování, měli bychom si znovu uvědomit některé rysy obecnější povahy, zejména ve dvou ohledech: především pokud jde o význam přínosu středověkého zvonařství a tím i jeho vyspělost, také však pokud jde o složitost a náročnost zvonařské práce vůbec.

Středověk, jmenovitě evropský, má pro zvonařství zcela mimořádný, vpravdě epochální význam. Proměna, již tehdy zvonařství prošlo, představuje svým rozsahem i dosahem velkolepé dílo, svým způsobem přímo zakladatelského charakteru. Velikost tohoto vzestupu se neodráží pouze v naprosté diametrálnosti úrovně dosažené na konci středověku a skrovných, namnoze až primitivních poměrů (včetně přejatého dědictví) na jeho počátku. Je zjevná i v širších časových a teritoriálních dimenzích, v porovnání se starými a vzdálenými východními kulturami, proslulými starobylou tradicí vyspělého zvonařství. Patří zajisté k pozitivním a zvlášť pozoruhodným rysům středověkého zvonařství, že se již během svého raného vývoje obeznámilo s touto tradicí a dokázalo nejen využít jejich poznatků, nýbrž ji i daleko překonat.

V čem je třeba spatřovat podstatu tohoto přerodu? Především neobyčejně vzrostla šíře společenského uplatnění zvonu. Hlavním činitelem při zavedení zvonu a jeho rozvoji byla a po celý středověk také zůstala církev. Ovšem zvon poměrně záhy a v podstatném rozsahu přerostl svojí funkcí hranice kultovní oblasti. Samo přímé užití zvonu ve vlastní liturgii ostatně bylo vcelku úzké. V naprosté převaze se jeho uplatnění rozvíjelo toliko v souvislosti s jevy, jež posléze náboženský ritus na rozličné úrovni prováděl. Již zde tak docházelo k posunu zvonu z ryze kultovní sféry do světské společnosti. Zvon zůstával plně v rukou církve a plnil vlastní či volněji s její liturgií související funkce, laický živel však uváděl jeho působení v souvislosti především se světským aspektem těchto jevů, včleňoval jej do svého života a spojoval s ním své (původem namnoze pohanské) představy a prožitky. Tak již v samém lůně kultovní oblasti krystalizující se proces postupného zesvětšování zvonu vrcholil posléze v plném funkčním rozvinutí i v ryze světské oblasti společnosti. Zvon se stal vskutku

integrální součástí každodenního života tehdejšího člověka. Pestrá rozmanitost funkcí, které zvon plnil, zcela přirozeně vyžadovala a došla také odrazu ve značné diferenciaci zvonů z hlediska charakteru jejich provedení, zejména v ohledu jejich zvukových vlastností. Středověk tudíž nejen pozměnil a výrazně rozšířil funkční bázi zvonu, nýbrž vymezil i její strukturu, a to způsobem, který zásadně formoval celý další vývoj.

Realizace těchto dalekosáhlých změn předpokládala vyspělé zvonařství, schopné vyhovět všem nárokům v ohledu kvantitativním i kvalitativním. Problém zde nespočíval pouze v náležité kvalifikaci zvonařů a v jejich dostatečném zastupení. Středověk zajisté i v tomto směru zaznamenal podstatný přínos. Vytvořil poměrně záhy typ kovolijce-specialisty, který se v naprosto převážné míře a posléze zcela výhradně věnoval zvonařství. To mělo nepochybně základní význam pro rozvoj řemesla, jeho úrovně i tradice. Okruh těchto zvonařů, pocházejících vesměs z řad klášterního duchovenstva, již ve starším středověku podstatně vzrostl. Řešení narůstajících disproporcí mezi jejich produkční kapacitou a rozšiřující se poptávkou (ať již byly vázány na místní podmínky, či byly výrazem obecného trendu vývoje) hledal středověk zprvu v instituci tzv. putujících zvonařů. Sám tento postup byl zejména v daných podmínkách velice nosný, perspektivně byl však zcela nutně limitován omezenými možnostmi výchozí báze (duchovenstvo). Tak se do zvonařské práce začleňuje ve stále větším rozsahu laický živel.

Tato skutečnost měla pro další vývoj mimořádný dosah. Začala se zde naplňovat jedna z podstatných podmínek pro realizaci změn zcela zásadní povahy. Nová složka, napříště už jediný nositel zvonařství, splňovala všechny předpoklady k jeho všestrannému i trvalému rozvoji. Plně soustředěna a existenčně zainteresována na této činnosti dávala záruku jejímu pěstování na skutečně profesionální úrovni, se všemi z toho plynoucími důsledky v ohledu technologickém i produkčním, z hlediska dobových potřeb či udržení i rozvíjení tradice. Její široký nástup (12.—13. stol.), vzhledem k vývojovým proměnám vlastního zvonařství zcela nezbytný, byl usnadněn rozvojem městského života, výchozí to báze další působnosti. Sama existence této progresivní složky ovšem nemohla natrvalo dostačovat k řešení narůstajících úkolů a z nich plynoucích problémů. Byla v tomto směru vsutku pouhým předpokladem, byť mimořádně významným. Zásadní krok vpřed spočíval ve změně dosavadního systému zvonařské práce. Středověk jej realizoval přechodem od instituce putujících zvonařů k stabilním dílnám. V nich byla vybudována ohniska zvonařského podnikání s pevnou bází provozní a základním produkčním zajištěním. Z těchto jednotek se pak postupem doby vytvářela síť zvonařských středisek, soustavněji pokrývající dané teritorium a v souladu s jeho potřebami také měnící svůj rozsah i podobu. Tento princip se právě pro svoji oboustrannou (rozvoj zvonařství — potřeby společnosti) prospěšnost nejlépe osvědčil a byl podržen v celém dalším vývoji zvonařství.

Zcela převratnými změnami prošel pak hlavně sám zvon. Zásadní přerod jeho charakteru, formy a celé technologie výroby nese všechny rysy činu mimořádného, vsutku epochálního. Viděli jsme, jaké dědictví zde středověk přejal, a měli jsme dostatek příležitostí poznat, s jakým úsilím a soustavností pracoval k jeho přetvoření v souladu s narůstajícími úkoly a problémy z nich plynoucími. Prakticky ve všech výrobních fázích nejen přinesl podstatná zdokonalení, nýbrž hlavně vytvořil zcela nové postupy. Pozvedl celou tvorbu zvonů z jejich primitivních počátků až na úroveň nejvyšší, do dokonalé, vpravdě klasické podoby. Principy, které tu středověk stanovil, se staly základem pro další vývoj zvonařství a přes nepatrné obměny si podržely zásadní platnost až do doby současné.

Velikost přínosu středověkého zvonařství, zejména v oblasti technologické, vynikne tím více v souvislosti s celkovou složitostí a náročností zvonařské práce. Poznali jsme, jak byl proces vzniku zvonu plně ovládán základní myšlenkou, že totiž při této práci není činů podřadných, že každý z nich má s ohledem na konečný zdar díla v podstatě týž dosah i význam. Nedokonalé provedení byť jediného z nich přináší deformaci celku, a to namnoze takového rázu, že prakticky znamená naprosté znehodnocení výsledného produktu a zmar vynaloženého úsilí, práce i nákladů. Tuto myšlenku pak provázelo — jako její logický důsledek — stálé vědomí, že konečný výsledek veškerého snažení je zde vždy nejistý. V tomto rámci a v jím samým vytvořené atmosféře rozvíjel zvonař svoji činnost. Ta byla náročná především svou různorodostí. Tak při vlastní fyzické práci se zvonař dostával do styku s rozmanitými druhy materiálu (dřevo, hlína, kov, kámen, cihly apod.), jejichž zpracování vyžadovalo specifické postupy a dovednosti a předpokládalo mnohostranné znalosti i zkušenosti. Na druhé straně obdobně prováděl rozličné nákresy, propočty, rozvahy, vykonával veškerou řídicí a organizační práci. Přitom šlo o činnost namáhavou, přinášející fyzické i psychické vypětí. Vzpomeňme jen na celý postup formování i přípravy formy, stavby pece, tavby či odlévání s vynaloženým úsilím všech zúčastněných pracovníků, jak to vyžadovala povaha a nezbytná návaznost prací. Mějme však přitom na paměti i okolnost, která udržovala zvonaře v neustálém střehu a zvyšovala také napjatost atmosféry celého dění. Zrod zvonu představoval proces, jehož průběh byl sice v základních liniích předem programován a zásadně se pohyboval v rámci vymezeném zvonařovou praxí, jenž však vzhledem k povaze užitých materiálů i postupů přinášel leckdy mimořádné jevy a situace. Tyto náhle vyvstalé a často specifické problémy musel zvonař řešit okamžitě a na přiměřené úrovni.

Nesporné hodnoty a vyspělost středověkého zvonařství uznávala i soudobá společnost. Oceňovala tuto náročnou práci vyžadující mnohostrannou tvůrčí schopnost, technickou zkušenost i dovednost a nesoucí takové riziko. Zvonařovo umění bylo základem jeho zámožnosti i relativně významného společenského postavení a zajišťovalo mu také zvláštní, nadřazené místo

mezi tehdejšími řemesly. Na druhé straně přímí pozorovatelé vlastní zvonařovy práce (jichž ostatně při odlévání zvonu byla vždy početná řada) posuzovali jeho počínání (a odtud pak i zvonaře samotného) s rozpornými pocity. Příznačný pro to je obraz, který o zvonařské a vůbec kovolijecké práci načrtává sám Biringuccio (fol. 75a—76b). Středověký pozorovatel vzhlížel k zvonařové práci s podivem i obdivem. Jednak viděl člověka těžce a usilovně, se zvláštním zaujetím pracujícího, jehož obličej, ruce a oděv nesly stopy zápasu s materií i ohněm, člověka rozvážného a plně soustředěného na danou činnost, nevnímajícího své okolí, jakoby bez citu snášejícího nadměrný žár i chlad či jiné útrapy, ale také člověka neustále pobíhajícího, plného obav o zdárný průběh a dovršení díla, jehož neklid mohl u laika snadno vzbudit dojem zmatku a nevrlosti. Současně však byl svědkem podivuhodného procesu, v němž zvonař před jeho zraky doslova vykouznil z beztvaré hmoty mohutný nástroj krásného vzhledu i zvuku. Někteří lidé — praví Biringuccio — považují leckdy kovolijce za podivíny či je dokonce posměšně označují za blázny. Nakonec však všichni, kdož přihlížejí jejich práci, jsou strženi atmosférou napětí a očekávání, podlehnou velkolepému dílu a jsou jím přímo fascinováni.